

*Т.І. ОЛІЙНИК, доктор економічних наук, професор
В.Й. ШИЯН, кандидат економічних наук, професор
Д.В. ШИЯН, доктор економічних наук, доцент
Харківський національний аграрний університет імені В.В. Докучаєва*

Економіка сільського господарства: наука та її сучасна парадигма

Постановка проблеми. Осмислення проблем, пов'язаних з фундаментальними змінами у розвитку цивілізації, дало підставу ввести в сучасний науковий обіг нове поняття – виклик. Під ним розуміють проблемні питання, причому масштабного й, більше того, доленосного значення, на які людство, а також окремі країни, повинні дати відповідь. В Україні серед викликів ХХІ ст. особливе місце відводять проблемам, пов'язаним із переходом до суспільства знань, а відтак і економіки знань. Для обґрунтування відповіді на це питання важливе значення має висновок, згідно з яким саме наука разом з освітою є основою економіки знань [4].

При цьому необхідно враховувати, що особливого значення в розвитку науки набуває підвищення ролі теоретичного знання, що вважав надзвичайно важливим видатний соціолог Данієл Белл [20].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз проблем, пов'язаних із фундаментальними змінами у розвитку цивілізації, показав, що на такий виклик необхідно знайти відповідь, що й буде одним із першочергових завдань науки, в тому числі, економічної [10], у зв'язку з чим вона, як показують численні публікації, активно вишукує шляхи підвищення своєї ефективності в умовах, коли інтенсивно відбуваються процеси її диференціації, що вважають передумовою поглиблення досліджень. Разом із тим виникає потреба пошуку шляхів інтеграції наукового знання,

що забезпечує одержання значного ефекту. Проте стає дедалі очевиднішим, що важливою передумовою при цьому є обґрунтоване визначення місця кожної науки в системі економічного знання, а також її змісту. Це стосується й визначення місця економіки сільського господарства в системі економічних наук, а в ширшому плані – з'ясування місця в цій системі галузевих наук і, зокрема, їх співвідношення з наукою «економічна теорія». З цього приводу вчені висловлюють різні погляди, в тому числі протилежні за своєю спрямованістю.

Мета статті – обґрунтувати доцільність виділення економіки сільського господарства в самостійну науку, яка б органічно поєднувала емпіричний і теоретичний рівні пізнання з визначенням окремих особливостей її об'єкта.

Виклад основних результатів дослідження. Ці питання достатньо активно обговорюють як у науковій, так і навчальній літературі, але найбільш повне висвітлення вони знаходять у працях, присвячених класифікації економічних наук.

Автори публікацій В. Єременко [9], І. Тивончук [16], В.М. Тарасевич [15] та підручника з економічної теорії [8] однак не в тому, що у системі економічних наук важливе місце необхідно відвести галузевим наукам. Водночас вони вказують на дискусійність багатьох положень та складність узгодити позиції за ними. Так, В. Єременко до числа питань, які завжди були гостродискусійними й на які іноді вкрай складно, або й зовсім неможливо дати однозначну

відповідь, відносить питання про структуру сучасної економічної науки, внутрішню логіку та співвідношення її окремих напрямів, методологію й методику дослідження окремих процесів і явищ [9]. Тим більшою стає потреба у визначенні статусу галузевих економічних наук, у тому числі економіки сільського господарства як типового їх представника.

На шляху непростого пошуку, очевидно, спочатку доцільно з'ясувати, в чому полягають причини великих труднощів у процесі класифікації наук взагалі, особливо класифікації економічних наук. Із цього приводу В. Єременко зазначає, що багаторічне спілкування з вітчизняними і зарубіжними колегами показало, що більшість наукових дискусій, непорозумінь, розбіжностей у поглядах, як правило, пов'язана з різними трактуваннями загальноновизнаних понять, категорій і словосполучень [9]. Підтвердженням цього висновку також є крилатий вислів Декарта: «Визначте значення слів і ви врятуєте людство від половини його помилок».

Досягнення єдності в трактуванні використовуваних понять має важливе значення, проте воно не розв'язує проблеми вибору методологічного орієнтиру, який би допоміг успішно вибудовувати структуру економічних наук, а відтак і визначати місце у цій системі економіки сільського господарства. До числа таких понять, поза сумнівом, слід віднести поняття парадигми. Воно походить з грецької мови, в якій означало «приклад». У подальшому термін «парадигма» почали використовувати для позначення різних за змістом понять, але значного поширення він не мав. Ситуація суттєво змінилася після появи роботи Т. Куна в 1962 році «Структура наукових революцій». Проте особливо широкого використання поняття парадигми набуло наприкінці XX та на початку XXI ст. З'ясувалося, що немає однозначності в розумінні змісту поняття і його співвідношення з родовим поняттям «методологія». Із цього приводу висловлювалися різні погляди, але дедалі більше увага зміщується з боку чіткості термінологічної визначеності у бік оновлення змісту парадигми. Знаковою щодо цього слід вважати появу ряду публікацій, у тому числі статті А.С. Гальчинсько-

го [3], в якій зазначалося, що слід сформулювати ряд вихідних позицій методологічного характеру, згідно з якими й необхідно оновлювати парадигму, формуючи її сучасний варіант. Така потреба є і стосовно парадигми економіки сільського господарства.

На нашу думку, визначального значення для з'ясування її змісту в сучасних умовах слід надати двом концепціям: сталого та інвестиційно-інноваційного розвитку, а також урахуванню тієї обставини, що аграрна економіка орієнтується на послідовну інтенсифікацію виробництва [13]. За таких умов особливої важливості набуває вивчення механізму дії закону спадної віддачі для недопущення зниження окупності додаткових витрат.

Реально розв'язати проблеми, які виникають при цьому, можна в результаті фундаментальних досліджень саме в межах аграрної економіки. Для її успішного розвитку необхідно визначитися з об'єктом, на пізнання якого вона спрямовує свої зусилля. Одне з вихідних положень, яким слід при цьому керуватися, полягає в тому, що аграрна економіка і є одним з особливих складників систем національної економіки. Не випадково в підручниках із політичної економії та економічної теорії обов'язково виділяють главу, присвячену особливостям прояву законів і закономірностей в аграрній сфері. Є вона також в останньому, шостому виданні підручника з економічної теорії [8]. При цьому автор глави В.М. Попов зазначає, що виробничі відносини кожної галузі народного господарства мають свою специфіку. Однак це не дає підстав для виділення в економічній системі особливих галузевих виробничих відносин. У визначенні зазначеного вище орієнтира заслуговує на увагу положення, згідно з яким окремі самостійні науки виникають унаслідок диференціації загального знання, коли кожна з них одержує свою «частину», саме свій об'єкт розгляду в рамках єдиного поля економічних досліджень – тобто об'єкта досліджень економічної науки в цілому [14]. У цій ролі виступає економічна система, а сільське господарство і є тією «частиною» процесів і явищ, які досліджує економіка сільського господарства.

Ще більш дискусійним порівняно з питанням об'єкта економіки сільського господарства є питання про місце продуктивних сил та закономірностей їхнього розвитку в ролі предмета цієї науки. Передусім звернемося до визначення поняття «продуктивні сили». У цьому разі використаємо визначення підручника з економічної теорії, підготовленого авторським колективом за редакцією В.Д. Базилевича: «Продуктивні сили – сукупність засобів виробництва і працівників з їхніми фізичними й розумовими здібностями, а також досягнення науки, технології інформації, методи організації та управління виробництвом, що забезпечують створення матеріальних і духовних благ, необхідних для задоволення потреб». Це розширений варіант визначення змісту продуктивних сил, хоча є й інші підходи. Їх об'єднує те, що основою продуктивних сил усі визнають трудові, матеріальні та земельні ресурси. А питання, пов'язані з їх формуванням і ефективним використанням, є обов'язковим складником усіх підручників як з економіки сільського господарства, так і з економіки підприємств.

Слід також сказати, що починаючи з 1993 року, в підручниках з економіки сільського господарства введено поняття виробничого потенціалу як складника вищезазначених ресурсів [7]. Водночас зазначалося, що в теоретичному плані виробничий потенціал є похідним від поняття продуктивні сили. Цю обставину одним із перших в аграрній літературі помітив В.Г. Андрійчук [2]. Дане положення в подальшому одержало підтримку інших авторів [18, 12]. Сучасні проблеми ресурсного забезпечення та ефективного використання ресурсів на високому теоретичному і практичному рівнях висвітлені у виданнях Національної академії аграрних наук України [11].

Таким чином, фактично проблеми формування та ефективності використання продуктивних сил сільського господарства є предметом розгляду в зазначених виданнях, причому з позицій саме економіки. Але з переходом питання в теоретико-методологічну площину продуктивні сили перестають бути предметом економіки сіль-

ського господарства як економічної науки взагалі.

Прибічники такого погляду на вивчення продуктивних сил вважають, що це – предмет природничих наук. Це стосується й вивчення технології виробництва, незважаючи на те, що нині вже сформована принципово інша концепція, згідно з якою технологічні відносини на цьому етапі розвитку суспільства розглядають не лише як певну взаємодію суспільства і природи, але як взаємодію людей, яка є центральною ланкою відносин соціально- економічної системи [17]. Подальшим кроком досліджень у такому напрямі була поява концепції технологічних укладів та технологічного способу виробництва.

Сучасні уявлення про місце продуктивних сил в економіці в основному формували представники теоретичного крила науки. У цілому зміни відбувалися стосовно визнання продуктивних сил економічною категорією, що здійснювалося в різних формах. Ґрунтовно ці питання висвітлив В.М. Тарасевич [15]. Визначаючи об'єкт макроекономіки, він прийняв вихідне положення, згідно з яким національна економіка у контексті марксистської теорії постає як суспільний спосіб виробництва, суперечлива єдність притаманних суспільству продуктивних сил і виробничих відносин.

Таким чином, продуктивні сили, що формують основу економічного розвитку, має вивчати економічна наука, а продуктивні сили окремих галузей – галузеві економічні науки. Однією з перших, хто вказав, що виробничі сили галузі вивчає економіка сільського господарства, була О.Ф. Лопатіна [19]. У 1977 році вона констатувала, що галузеві науки вивчають продуктивні сили галузі у взаємодії з виробничими відносинами. Нині аналогічну позицію займають члени авторського колективу навчального посібника «Економіка сільського господарства» [6].

Ще одне проблемне питання пов'язане з визначенням співвідношення економіки сільського господарства, а в ширшому плані галузевих економічних наук – з економічною теорією. Це питання, можливо, не таке дискусійне як те, що пов'язане з місцем продуктивних сил в економічній науці, але також представлено в літературі дуже різ-

ними підходами. Зокрема, А.С. Гальчинський вважає, що особливий інтерес для дослідників викликає проблема про співвідношення політекономії та прикладних теорій, причому гострота цієї проблеми змінюється. Потреба в політичній економії та її методологічних узагальненнях суттєво зростає в умовах структурної перебудови економічних процесів і відповідного оновлення основ економічного аналізу. В умовах же стабільного розвитку не виключається можливість того, що прикладні економічні теорії здатні розвиватися, спираючись на нагромаджений методологічний потенціал [3]. Більше того, не виключається можливість, що прикладні теорії спроможні перебирати на себе окремі функції аналізу політичної економії, хоча повністю замінити його вони не в змозі.

Хоча ми не показали як розрізняти теорії, які формуються в межах політекономії, й ті, що належать до прикладних, у методологічному плані можна виділити такі теорії, які за своїм змістом наближені до практики. Це положення вважаємо одним із можливих варіантів розмежування економічної теорії як окремого складника економічної науки і галузевих економічних наук. Причому позиції представників різних складових частин економічної науки під час такого розмежування можуть різнитися.

Так, В.М. Тарасевич, до праці якого вже зверталися, із цього приводу зазначає, що разом із політичною економією та мікроекономікою макроекономіка є теоретичним і методологічним фундаментом конкретних економічних наук, у тому числі галузевих (економіка сільського господарства, економіка промисловості тощо). «Макроекономічні наукові результати, – вважає автор, – виконують важливу роль передумов та засобів вирішення більш конкретних наукових завдань, аналізу часткових економічних процесів і явищ. У свою чергу конкретні економічні науки надають у розпорядження макроекономіки багатий, первинно оброблений фактичний матеріал, а також значний за обсягом та різноманітністю конкретний дослідницький інструментарій» [15].

Очевидно, ніяких заперечень не буде проти того, що макроекономіка виконує ме-

тодологічну функцію під час досліджень у галузевих науках проблем, які стосуються певної галузі. З тим, що ці науки передають макроекономіці тільки первинно оброблений фактичний матеріал, погодитися важко, бо стає не зовсім зрозумілим, по-перше, що вважати первинною обробкою фактичного матеріалу, а по-друге, чому галузевим наукам не дозволено не тільки первинна обробка фактичного матеріалу, а й остаточна, з формулюванням висновків, які мають завершений характер.

Крім поглядів представників економічної теорії на досліджувані проблеми, відомі думки вчених, пов'язаних з аграрною проблематикою. Вони викладені переважно в підручниках і навчальних посібниках. Виклад матеріалу не мав характеру наукової дискусії, а полягав у певних констатаціях, які давали достатньо повне уявлення про позиції авторів. На думку О.Ф. Лопатіної [19], економіка сільського господарства вивчає специфічні форми прояву в галузі загальних економічних законів, а також особливі економічні закономірності розвитку сільського господарства.

Ці проблеми також викладені в підручниках і навчальних посібниках з економіки сільського господарства й економіки аграрних підприємств, виданих в Україні останнім часом [5, 6, 1]. Їхні автори однастайні в тому, що економіка сільського господарства як галузева наука вивчає закономірності й закони, дія яких спрямовує економічні процеси, що відбуваються в сільському господарстві. Відмінність полягає в тому, що в одному випадку ці закони і закономірності розмежовуються на дві групи: 1) притаманні економічній системі в цілому, що мають особливу форму прояву в сільському господарстві; 2) такого розмежування не передбачено. Дуже конструктивною слід вважати пропозицію досліджувати особливості дії закономірностей і законів в окремих галузях сільського господарства.

Наше власне бачення полягає в тому, що процесу пізнання об'єкта дослідження сільського господарства як галузевої науки притаманні всі його етапи: від збирання й обробки даних до створення теорій і використання їх можливостей для висвітлення ситуації в

галузі, обґрунтування їх подальшого розвитку та системи заходів щодо підвищення ефективності виробництва. На цьому шляху вивчають дію закономірностей і законів, притаманних як економічній системі в цілому, так і тільки сільського господарства, передусім, рослинництва й тваринництва.

Висновки. На підставі проведених досліджень зазначимо, що економіка сільського господарства входить до складу галузевих наук, об'єктом дослідження яких є частка економічної системи, представлена діяльністю, спрямованою на виробництво матеріальних благ та формування всебічно розви-

неної особистості. У ній органічно поєднуються великомасштабні дослідження й узагальнення, які мають теоретичний характер. Для характеристики єдності цих двох складових частин доцільно використати поняття «прикладна теорія», що запропонував А. Гальчинський. До предмета науки входить виявлення тенденцій закономірностей і законів функціонування й розвитку як виробничих відносин, так і продуктивних сил. Є підстава вважати сталий розвиток на інвестиційно-інноваційній основі носійною конструкцією формування сучасної парадигми економіки сільського господарства.

Список використаних джерел

1. Андрійчук В.Г. Економіка аграрних підприємств: підруч. / В.Г. Андрійчук. – К.: КНЕУ, 2004. – 624 с.
2. Андрійчук В.Г. Эффективность использования производственного потенциала в сельском хозяйстве / В.Г. Андрійчук. – М.: Экономика, 1983.
3. Гальчинський А.С. Економічний розвиток, методологія оновлення парадигми / А.С. Гальчинський // Економіка України. – 2012. – № 5. – С. 4 – 17.
4. Економіка знань модернізаційний проект України / за ред. В.М. Гейця, В.П. Семиноженка, Б.Е. Кваснюка. – К.: Фенікс, 2007. – С. 33.
5. Економіка підприємства: підруч. / Р.В. Горбонос, В.Г. Черевко, Н.Д. Павленчик, А.О. Павленчик. – К.: Знання. 2010. – 464 с.
6. Економіка сільського господарства: навч. посіб. / В.К. Збарський, В.І. Мацибора, А.А. Чалий та ін.; за ред. В.К. Збарського, В.І. Мацибори. – К.: Каравела, 2009. – 264 с.
7. Економіка сільського господарства: підруч. / О.І. Здоровцов, Л.І. Касьянов, В.І. Мацибора, В.Й. Шиян; за ред. О.І. Здоровцова, В.І. Мацибори. – К.: Вид-во УСГА, 1993. – 320 с.
8. Економічна теорія: політекономія: підруч.; за ред. В.Д. Базилевича. – К.: Знання – Прес, 2007. – 720 с.
9. Єременко В. Проблеми логіки, методології класифікації / В. Єременко // Економіка України – 2005. – № 12. – С. 52 – 64.
10. Лупенко Ю.О. Сучасне місце аграрної економічної науки / Ю.О. Лупенко // Економіка АПК. – 2010. – № 1. – С. 3.
11. Наукові основи агропромислового виробництва в зоні Степу України / редкол.: М.В. Зубець (голова) [та ін.] – К.: Аграр. наука, 2010. – 986 с.
12. Письменная Д. Пути улучшения производственного потенциала / Д. Письменная // Экономика сельского хозяйства. – 1985. – № 5. – С. 35.
13. Присяжнюк М.В. Виступ на Міжнародній науково-практ. конф. «Стратегічні орієнтири розвитку аграрного сектору економіки України до 2020 року» / М.В. Присяжнюк // Економіка АПК. – 2012. – № 10. – С. 6.
14. Радаєв В.В. Умови розвитку економічної теорії / В.В. Радаєв // Економічна теорія. – 2003. – №1. – С. 3.
15. Тарасевич В.М. Предмет макроекономіки / В.М. Тарасевич // Економічна теорія. – 2006. – №3. – С. 66- 88.
16. Тивончук І. Про предмет і класифікацію економічних наук / І. Тивончук // Економіка України – 1995. – № 10.
17. Федулова Л.І. Економічна природа технологій та технологічного розвитку / Л.І. Федулова // Економічна теорія. – 2006. – № 3. – С. 3.
18. Шиян В.И. Производственный потенциал сельскохозяйственных предприятий и пути улучшения его использования: лекция / Харьк. с.-х. ин-т. им. В.В. Докучаева. – Х., 1985. – 52 с.
19. Экономика сельского хозяйства: учеб. / О.Ф. Лопатина [и др.]. – М.: Экономика, 1977. – 390 с.
20. Bell D. The coming of post-industrial society: A venture of social forecasting. — N.Y.: Basic Books, 1973.

Стаття надійшла до редакції 16.10.2012 р.

* * *